

ברכת הגומל

ההודאה לה' על הניסים שעשה עמנו נובעת מהיסוד החשוב של הכרת הטוב. אדם שיצא בשלום ממקום סכנה צריך להודות על כך לה' ולברך ברכת 'הגומל'.

במאמר זה נדון בברכה ובגדריה, ועמוד על שלשה עניינים: כמה אנשים צריכים להיות נוכחים בזמן הברכה, ומדוע? האם אדם שעבר דרך ארוכה שאיננה במדבר צריך לברך, ומדוע? ומהו אורך הדרך המחייב ברכה? נסיים בדינו של אדם שניצל מהתמוטטות מבנה וכדו' ונדון האם עליו לברך 'הגומל'.

כמות הנוכחים בזמן הברכה:

בברכת הגומל יש דין מיוחד – צריך עשרה כדי לברך אותה, וגם שני תלמידי חכמים:

אמר רב יהודה אמר רב: ארבעה צריכין להודות - יורדי הים, הולכי מדברות, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא...

מאי מברך? אמר רב יהודה: הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב¹.

אביי אמר: וצריך לאודווי קמי עשרה, דכתיב: 'וירוממוהו בקהל עם' וגו'. מר זוטרא אמר: ותרין מינייהו רבנן (=שנים מתוך העשרה צריכים להיות חכמים), שנאמר: 'ובמושב זקנים יהללוהו'. מתקיף לה רב אשי:

...ואימא: בי עשרה שאר עמא, ותרי רבנן (=מדוע לא תאמר שצריך עשרה אנשים ובנוסף עוד שני

חכמים)? – קשיא! (ברכות נד, ע"ב)

מה הדין כאשר אין מניין? השלחן ערוך (ריט, ג) מביא שתי דעות בענין:

צריך לברך ברכה זו בפני עשרה, ותרי מינייהו רבנן, דכתיב: 'וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו',

ואם לא שכיחי רבנן - לא יניח מלברך. ונהגו לברך אחר קריאת התורה, לפי שיש שם עשרה. ואם בירך

בפחות מעשרה: יש אומרים שיצא, ויש אומרים שלא יצא, וטוב לחזור ולברך בפני עשרה בלא הזכרת שם

ומלכות

בבית יוסף דעתו שהמנין הוא לעיכובא², אולם בשולחן ערוך הוא אינו סוגר את הדלת בפני הדעה החולקת הסוברת שהדבר אינו

מעכב. הוא אמנם מצריך בשלחן ערוך לכתחילה שיהיו עשרה אנשים, אולם במקרה בו כבר בירכו הגומל ללא מנין הוא כותב רק

ש"טוב" לברך שוב בלי שם ומלכות.

בגמרא מובא דיון האם יש צורך בשני חכמים בנוסף למנין, או שמא די בכך שבתוך המנין יהיו שני חכמים? לדעת בעלי התוספות

והרא"ש מכיון שהגמרא מסתפקת בכך ולא מגיעה למסקנה ברורה לכן עלינו להחמיר:

אמר רב הונא: והוא דאיכא תרי רבנן בהדיהו, דכתיב 'ובמושב זקנים יהללוהו'. מתקיף לה רב אשי: ואימא

בי עשרה ותרי רבנן? קשיא. וכיון דלא איפשטא לן עבדינן לחומרא ובעינן תרווייהו, ורב אלפס ז"ל לא כתב

כן (רא"ש, ברכות פרק ט, סימן ג)

¹ כך נוסח הברכה ברוב הראשונים (בה"ג, רי"ף, רמב"ם, טור, שלחן ערוך), ודלא כגירסת הדפוס שלפנינו, וכתב בבית יוסף שגירסת הראשונים עיקר.

² אמנם ראה בשו"ת 'בית דוד' (או"ח, סי' צב) שלדעתו הבית יוסף חזר בו ופסק שאין המנין לעיכובא, שהרי כך עולה מדבריו בספרו 'כללי הגמרא', וראה מה שכתב בזה בחזון עובדיה (טו בשבט, עמ' שמב).

הרמב"ם פסק כמו הרי"ף ששני החכמים כלולים בתוך המנין, וה'בית יוסף' מסביר כי הרמב"ם היקל בזה משום שמדובר בדין דרבנן. דברי ה'בית יוסף' דורשים הסבר, שהרי כלל נקוט בידינו 'ספק ברכות להקל'?! אמנם נראה כי כלל זה אינו שייך בנידון דידן, שהרי הטעם לכך ש'ספק ברכות להקל' הוא משום שכאשר ישנו ספק עלינו להימנע מלברך כדי שלא להיכשל בברכה לבטלה. במקרה שלנו הרי מציאותם של שני החכמים אינה מעכבת (שלחן ערוך ריט, ג), ולכן בכל מקרה אין כאן ברכה לבטלה. משום כך אנו חוזרים כאן לכלל הבסיסי של 'ספק ברכות להקל'.

הבית יוסף מביא ראיות נוספות לכך שדי במנין ואין צורך ב-12 איש, וכך הוא פוסק בשלחן ערוך (ריט, ג). המשנה ברורה מוסיף שכאשר הגמרא מציינת 'קשיא' אין זו דחיה גמורה, ולכן נשאת ההלכה לפיה די בעשרה. נראה להוסיף כי כך הסברא הפשוטה: בהלכות רבות מצאנו שיש צורך במנין, אולם בשום הלכה לא מצאנו צורך ב-12 איש. לכן מסתבר כי גם במקרה שלנו די בעשרה אנשים, אלא שלכתחילה שנים מתוכם צריכים להיות חכמים.

הצורך במנין כדי לברך 'הגומל' דורש הבנה: דברים שבקדושה, כמו קדיש וקדושה, צריכים להיאמר ב'מנין', אולם ברכת הגומל היא לכאורה כמו כל שאר הברכות, ומדוע הצריכו בה עשרה? גם מציאותם של שני החכמים זוקקת הבנה.

דין מיוחד זה מלמד אותנו כי ברכת הגומל צריכה להתפרסם בציבור. ברכת 'שעשה לי נס במקום הזה' היא ברכה אישית, אך מטרת ברכת הגומל היא לפרסם את ניסיו של הקב"ה בקהל רב, ולפרסם את שם ה' בעולם.

בהמשך נדון האם ברכת הגומל נתקנה רק על ניסים יוצאי דופן או גם על ניסים קטנים. לפי הדעה השניה הרי שברכת הגומל מכניסה למודעות שלנו שכל מה שיש לנו הוא בעזרת השם ובהשגחתו, מגדול ועד קטון. לפי הדעה הראשונה הברכה נתקנה רק על מי שעבר מדבר או הפליג בים וכדו'. אמנם לא כל אדם פרטי עובר סכנות שכאלו, אולם כחברה וודאי שמאורעות אלו הם מצויים. בכל ציבור ישנם אנשים שהתרפאו ממחלה קשה או נסעו לעסקיהם בדרך רחוקה ומסוכנת, ועלינו להכיר כחברה כי חיינו הם נס אלוקי מתמשך. ייתכן גם לומר כי מדרגה זו היא כה חשובה וגבוהה עד שברכה זו היא מעין 'דבר שבקדושה' המצריך עשרה אנשים. מנהג ישראל לברך ברכה זאת "אחר קריאת התורה לפי שיש שם עשרה" (שלחן ערוך ריט, ג). לפי דברינו ייתכן לתת טעם נוסף למנהג: ברכה זאת צריכה מנין, כמו דברים שבקדושה, ולכן נהגו לברך אותה בשעת הקריאה בתורה שאף היא דבר שבקדושה.

בנוסף ברכת הגומל אין רק מודעות לכך שה' מציל אותנו, אלא יש כאן ענין נוסף: "הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב". אנו מכירים בכך שאנו 'חייבים' בדין, וכי היה מקום להעניש אותנו בגלל מעשינו הרעים, ובכל זאת ה' גמל איתנו טוב והציל אותנו: ופירוש הברכה ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם הגומל לחייבים וכו' – כלומר: אפילו לאותם שהם 'חייבים' דהיינו שהם רשעים... עם כל זה גומל להם טובות, וגם אני כאחד מהם שאף על פי שאיני הגון

גמלני כל טוב (בית יוסף)

ייתכן שזו הסיבה לצורך בנוכחותם של שני תלמידי חכמים בשעת הברכה: החכמים יסייעו לציבור להבין כי הנס מחייב אותנו להיטיב את מעשינו ולשוב בתשובה.

על איזו דרך מברכים?

בימינו מצויות מאוד הנסיעות, ורבים נוסעים בכל בוקר מרחק רב לעבודתם. האם הם חייבים בברכת הגומל?

בדברי הגמרא נזכר כי 'הולכי מדברות' חייבים לברך 'הגומל', ועלינו לדעת האם מדובר דווקא במדבר או שמא בכל דרך ארוכה או מסוכנת?

האם נוכל ללמוד מדברי השלחן ערוך כיצד פסק בדין זה?

סעיף א: ארבעה צריכים להודות: י ורדי הים כשעלו ממנה, והולכי מדברות כשיגיעו לישוב, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא. וסימנך: 'וכל החיים' יודוך סלה' - "חולה" "יסורים" "ים" "מדבר".

מדוע כתב השלחן ערוך 'הולכי מדברות' ולא 'הולכי דרכים'? לכאורה יש מקום להוכיח מכאן כי רק העובר 'מדבר' ממש חייב בברכת הגומל. אמנם ייתכן שאין כאן ראייה, שהרי השלחן ערוך רק מצטט את דברי הגמרא בלי להביע את דעתו בנושא. בסעיף ז מביא השלחן ערוך מחלוקת מפורשת בנידון זה:

סעיף ז: באשכנז וצרפת אין מברכין כשהולכין מעיר לעיר, שלא חייבו אלא בהולכי מדברות דשכיחי ביה חיות רעות ולסטים. ובספרד נוהגים לברך מפני שכל הדרכים בחזקת סכנה. ומיהו בפחות מפרסה אינו מברך, ואם הוא מקום מוחזק בסכנה ביותר - אפילו בפחות מפרסה

מדברי השלחן ערוך עולה שניתן להוסיף על 'הולכי מדברות' גם מצבים נוספים של סכנה. הויכוח בין המנהג באשכנז למנהג בספרד הוא רק בשאלה האם בכל דרך יש סכנה, אולם שני המנהגים מסכימים שכאשר יש בדרך מסוימת סכנה ודאית אזי יש לברך 'הגומל' אע"פ שהדרך לא עברה ב'מדבר' כפי שהוזכר בגמרא.

אלא שמדברי השלחן ערוך בסעיף ט עולה כי דבר זה אינו ברור כלל: ולדעתו אין להוסיף על ארבעת המקרים שהובאו בגמרא:

הני ארבעה לאו דווקא, דהוא הדין למי שנעשה לו נס, כגון שנפל עליו כותל או ניצול מדריסת שור ונגיחותיו או שעמד עליו בעיר אריה לטורפו או אם גנבים באו לו אם שודדי לילה וניצול מהם וכל כיוצא בזה - כולם צריכים לברך הגומל, ויש אומרים שאין מברכין הגומל אלא הני ארבעה דוקא, וטוב לברך בלא הזכרת שם ומלכות

ניתן להבין כי לפי פסיקת השלחן ערוך במקרי סכנה שלא נזכרו בגמרא אין חובה לברך 'הגומל', והרוצה להזר טוב שיברך כדי לחשוש לדעה הראשונה, אלא שעליו להימנע מהזכרת שם ומלכות, שהרי הדעה השניה היא העיקרית. לפי הסבר זה הדברים סותרים לכאורה את דברי השלחן ערוך בסעיף ז³.

הרב משאש (שמש ומגן ח"ג סי' סג, אות י) כתב שיש לברך 'הגומל' בכל מקרה של הצלת חיים מסכנה. ייתכן שלדעתו סיום דברי השלחן ערוך 'וטוב לברך בלא שם ומלכות' אינו פסיקתו שלו אלא חלק מדברי ה'יש אומרים'⁴, ולכן אנו פוסקים כשיטה הראשונה⁵. לפי דרך זאת שיטת השלחן ערוך היא שהברכה נתקנה על כל מקרה סכנה, אף אם הוא איננו מוזכר בגמרא.

³ הערת ערוך: ייתכן כי שני הסעיפים עוסקים בנידונים שונים: סעיף ט' עוסק במצבי סכנה שכלל לא נזכרו בגמרא, אך סעיף ז' עוסק בהגדרת ה'דרך' שכן הוזכרה בגמרא - מהי ה'דרך' שכלולה בדין 'הולכי מדבר'. השווה למה שכתב בבית יוסף (ריט, ז): "ומה שכתב (=הטור) בשם הרמב"ם דבכל דרך ובכל חולי צריך להודות, אינו מבואר בדבריו, אלא דממה ששינה 'הולכי מדברות' האמור בגמרא וכתב במקומה בפרק י' 'הולכי דרכים' משמע דבכל הולך דרך קאמר. ומינה למד רבינו ד'חולה ונתרפא' בכל חולי קאמר". הרמב"ם פסק שכל דרך כלולה בדין 'הולכי מדבר' ולכן לפי דבריו כל חולי כלול ב'מי שהיה חולה ונתרפא'.

⁴ ומדברי רבים מהאחרונים מוכח שלא הבינו כך את דעת השלחן ערוך: ראה בדברי החיד"א בברכי יוסף, וכן נראה מרוב האחרונים (הובאו בחזון עובדיה טו בשבט עמ' שפא).

⁵ הערת ערוך: לענ"ד נראה כי הרב משאש הבין שלפי השלחן ערוך חובה לברך במצב של סכנה, שהרי השלחן ערוך פסק כדעה הראשונה, אלא שהשלחן ערוך הוסיף שהחמיר ימנע מלהזכיר בה שם ומלכות כדי לחשוש לדעה השניה (שוב מצאתי שכן הבינו כמה אחרונים בדעת השלחן ערוך - מחזיק ברכה אות א' בשם אביו, שו"ת בית יהודה למהר"י עייאש או"ח סי' ו, לב חיים ג נג).

הסברא לפיה יש לברך 'הגומל' על כל דרך תמוהה לכאורה, שהרי דברי רב יהודה בשם רב נסמכים על פרק קז בתהילים שם נזכרת חובת ההודאה לאחר ארבעת המצבים שהזכיר רב:

הולכי מדבר: תעו במדבר בישימון דרך עיר מושב לא מצאו. רעבים גם צמאים נפשם בהם תתעטף. ויצעקו אל יי בצר להם ממצוקותיהם יצילים. וידריכם בדרך ישרה ללכת אל עיר מושב. יודו ליי חסדו ונפלאותיו לבני אדם...

חבוש בבית האסורים: ישבי חשך וצלמות אסירי עני וברזל... ויצעקו אל יי בצר להם ממצוקותיהם יושיעם. יוציאם מחשך וצלמות ומוסרותיהם ינתק. יודו ליי חסדו ונפלאותיו לבני אדם. כי שבר דלתות נחשת וברחי ברזל גדע

חולים: אולים מדרך פשעם ומעונותיהם יתענו. כל אכל תתעב נפשם יגיעו עד שערי מות. ויצעקו אל יי בצר להם ממצוקותיהם יושיעם. ישלח דברו וירפאם וימלט משחיתותם. יודו ליי חסדו ונפלאותיו לבני אדם... יורדי הים: יורדי הים באניות... ויעמד רוח סערה ותרומם גליו. יעלו שמים ירדו תהומות נפשם ברעה תתמוגג. יחוגו וינועו פשכור וכל חכמתם תתבלע. ויצעקו אל יי בצר להם וממצוקותיהם יוציאם... יודו ליי חסדו ונפלאותיו לבני אדם. וירממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו...

בספר תהילים מדובר על אנשים שהיו מצויים במצב סכנה, ולפיכך תמוה כיצד ניתן לומר שכל הליכה בדרך תחייב להודות לה' ולברך 'הגומל'!⁶

אלא שבאמת שאלה זאת מוסבת גם על דברי רב בגמרא, שהרי לפי דבריו כל מי שהלך במדבר חייב לברך גם במקרה בו הוא לא 'תעה במדבר' ולא הגיע לרעב ולצמא. כל מי שעבר את הים חייב לברך גם אם לא עברה עליו 'רוח סערה' ש'תרומם את גליו'. נראה לפיכך שהברכה היא על כל מצב בו אדם היה במקום סכנה, גם אם בפועל לא נקלע בפועל לסכנה. הים והמדבר אינם מקום חיותם של בני האדם, ולכן העובר שם חייב לברך 'הגומל'.

דבר זה ניתן להילמד מדברי דוד המלך בספר תהילים: יורדי הים העומדים בלב הסערה זועקים לה' ואז 'יקם סערה לדממה ויחשו גליהם'. כמובן שהשקט בים לא נעשה ב'נס גלוי' אלא באופן טבעי: הרוח שקטה, השמים התבהרו, והסערה נמוגה לאיטה. האדם המאמין יודע שהקב"ה הוא זה שהשקיט את הסערה, וכי כוחות הטבע – הרוחות ומזג האויר – אינם אלא שליחיו ו'מלאכיו' המקיימים את רצונו. משום כך הוא מודה לה' על שהצילו מן הסערה. מדברים אלו של משורר תהילים נוכל ללמוד עד כמה עלינו להודות לה' על כל נסיעה בים, ואפילו נסיעה רגועה לגמרי: אם על השקטת הסערה עלינו להודות למנהיג העולם ש'אמר ויהי' - קל וחומר שעל נסיעה ללא כל סערה נודה ונשבח לה' שאמר לים להיות נעים ונינוח.

כיצד יש לפסוק למעשה בנסיעות המצויות בימינו?

הרב דוד חיים שלוש (שו"ת חמדה גנוזה, סי' כ) פוסק שאין לברך על הדרכים כיום, שהרי גם לפי מנהג ספרד נהגו לברך בכל דרך משום ש'כל הדרכים בחזקת סכנה', אך כיום אין סכנה בדרכים⁷. אמנם לדעתי אכן יש סכנה גם כיום, לא רק בגלל חטיפות וגניבות רכב, אלא בעיקר בגלל מכת תאונות הדרכים שלצערנו מכה בנו רבות.

הרב שלוש דוחה את הטענה כי יש סכנה מתאונות הדרכים, שהרי סכנה זו קיימת גם בתוך העיר, ובוודאי שאין לברך 'הגומל' בנסיעה בעיר. אמנם לדעתי יש להשיב על דבריו: חכמים תיקנו לברך רק על דרך מחוץ לעיר שבה היתה בזמנם סכנה, ואנו איננו

⁶ אכן הרב 'יד המלך' (הל' ברכות, פרק י הלכה ח) סבר שהנוסע בים ולא היתה סערה לא יברך, והוכיח כך מדברי הפסוקים בתהילים, וסברא זו הובאה כבר במאירי בסוגייתנו, אך כבר דחו סברא זאת במאירי ובחוט המשולש שבסוף התשב"ץ סי' ל, ובשו"ת עמודי אש (סי' ב, אות כג), וראה עוד מקורות בזה בחזון עובדיה (טו בשבט, עמ' שסב).

⁷ כך גם פסק באור לציון (ח"ב פי"ד אות מב), ובעולת יצחק לרב רצאבי (ח"ב סי' ה), ובמקור חיים לרב חיים דוד הלוי (צד, ג), ובעוד פוסקים, ודלא כמש"כ הרב מאמאן (עמק יהושע ח"א או"ח סי' מא).

יכולים להוסיף על תקנתם ולברך גם בתוך העיר, אך בוודאי שבנסיעה מחוץ לעיר נשאר את המנהג לברך על מכונו, שהרי גם כיום יש סכנה בדרך מהתאונות⁸. ההימנעות מברכת 'הגומל' על נסיעה בתוך העיר מובנת גם מטעם נוסף: אם על כל נסיעה קצרה, ואפילו בתוך העיר, נתקן לברך הגומל, הרי האדם יצטרך לברך בכל רגע. חכמים תיקנו כי חיוב הברכה יחול מפעם לפעם, כדי שהאדם ישים לבו להשגחת הבורא עליו.

ברכת 'הגומל' נתקנה על דרך של 'פרסא', שהיא כ-4 ק"מ. יש שהבינו שכאשר לא הולכים ברגל אלא על גבי חמור או מכונית אזי יש לברך רק על דרך שאורכת 72 דקות – זמן ההליכה ברגל של פרסא. אולם פשט הדברים מורה שהברכה נתקנה על כל דרך של 'פרסא' גם אם היא לוקחת 5 דקות ברכב⁹. למרות זאת מובא בכף החיים¹⁰ שהמנהג הוא לא לברך על נסיעות קצרות, גם אם יש בהם פרסא, ולפי דברינו הטעם לכך הוא כדי שלא יצטרכו לברך בכל רגע ותיהפך הברכה למצות אנשים מלומדה¹¹.

אדם שניצל מסכנה:

לעיל ראינו מחלוקת האם יש לברך כאשר אדם ניצל מסכנה שאיננה כלולה ב-4 המקרים שנזכרו בגמרא. לדברי הרב משאש יש לברך, אך בפשטות לשיטת השלחן ערוך אין לברך במקרה כזה. ה'כף החיים' (ס"ק נב) כתב שבמקרה שכזה יש לברך רק במקום שיש מנהג לברך, ולפי"ז ניתן להסביר בדרך נוספת את דברי הרב משאש: ייתכן שבמרוקו היה מנהג לברך ולכן הרב משאש פסק כך, אף שגם הוא יסכים כי לשיטת השלחן ערוך אין לברך במקרה כזה. למעשה רבים כתבו שלא לברך במקרה כזה, אולם נראה שמכיון שכיום כמעט כל אדם נוסע דרך של 4 ק"מ באותם ימים, וכאמור מעיקר הדין יש לברך על דרך שכזו, לכן אדם שניצל מסכנה יברך הגומל ויסמוך על נסיעתו.

---

⁸ ראוי לציין כי גם בנסיעה בים מעטה בימינו הסכנה, ולמרות זאת כתב הרב קוק שיש לברך משום שמסתבר שהתקנה לברך הגומל נתקנה במנין ולכן אף אם בטל הטעם לא בטלה התקנה (שו"ת אורח משפט סי' מה, וכעין זה באגרות משה או"ח ח"ב סי' נט). אמנם יש שחלקו על כך ולדעתם כיום אין לברך בנסיעה באוניה (שו"ת ויען דוד ח"א ס"ס לז, הובאו בחזון עובדיה), וכע"ז נקט בקצות השלחן (סי' סה, סק"ב) שעל נסיעה במכונית דרך מדבר כשאינו כל סכנה לא יברך, אך נראה שהשיטה הראשונה נתקבלה כעיקר, ולכן רוב הפוסקים נקטו לברך על נסיעה באוירון בשם ומלכות אף שאין בזה סכנה כ"כ (ראה פסקי תשובות ריט, אות ד).

⁹ וכן פסק ב'פתח הדביר' ועוד אחרונים. וראה משנה ברורה סי' קי"ט ל, וראה חזון עובדיה (טו בשבט, עמ' שסו) שהביא את מחלוקת האחרונים בענין זה.

¹⁰ כה"ח אות מ (וכן כתבו בכנסת הגדולה' סי' ריט, והחיד"א ב'לדוד אמת' סי' כג, אות ט). ובפשטות טעמם מצד שאין כל סכנה בדרך קצרה.

¹¹ ראה בחזון עובדיה (טו בשבט, עמ' סז, סוף הערה יט) שנהגי מוניות הנוסעים כל יום כמה פעמים יברכו הגומל רק בשבת.